

Pólya Tibor

Az élettörténet narratív perspektívája
és az elbeszélő személy identitás állapotának minősége

Ph.D. értekezés tézisei

Témavezető
László János, DSc

Pécsi Tudományegyetem, Pszichológia Doktori Iskola

A dolgozat megírása során nyújtott segítségéért elsősorban témavezetőmnek, László Jánosnak tartozom köszönettel. A narratív pszichológiai megközelítés megismerését Kónya Anikónak és Pléh Csabának köszönöm. A dolgozat korábbi változatát olvasva hasznos szempontokkal és tanácsokkal segítettek Ehmann Bea, Erős Ferenc, Joseph Forgas, Halász László, Dana Martin, Pataki Ferenc, Péley Bernadette és Steve Reicher, amelyért ezúton is köszönetet mondok. László János és Joseph Forgas az 5.1. fejezetben bemutatásra kerülő személypercepció vizsgálat megtervezésében is részt vettek. A vizsgálatok megszervezésében nyújtott segítségükért Dr. Mánfai Zoltánnak (POTE Női Klinika), illetve Dr. Vereczkey Attilának és Kása Juditnak (Nyíró Gyula Kórház Meddősegi Centrum), valamint Császár Ajnának, Dorn Krisztának és Hargitai Ritának mondok köszönetet. Munkámat az OTKA F 026232 és T 29182 számú pályázata, a Sasakawa Alapítvány ösztöndíja és az NKFP 5/027 számú pályázata támogatta.

1. Bevezetés

Az 1980-as évek második felében jelentkező narratív pszichológiai megközelítés alapfeltevése szerint a mentális működés jelentős mértékben narratív módon szerveződik (Sarbin, 2001/1986). A narratív megközelítés azonban legalább három különböző értelemben van jelen a pszichológiai kutatásban (Pléh, 1998), mint narratív metaelmélet (pl. Polkinghorne, 1988), mint a reprezentáció narratív szerveződésének javaslata (pl. Schank és Abelson, 1995), és mint lehetséges empirikus változók készlete (pl. Pennebaker et al., 1997). A lényeges különbségek ellenére azonban közös pontjai is vannak a narratív pszichológiai megközelítéseknek. A legfontosabbak közül hármat említve: a személyes tapasztalat narratív szerveződése; a narratív struktúra, mint jelentés generáló struktúra; és a narratív konstrukció nyelvi oldalának hangsúlyozása. Módszertani szempontból tekintve a narratív pszichológiai megközelítést a történetek jelentésére fókuszáló kvalitatív – interpretatív módszer dominálja, újabban azonban egyre több szerző mutat rá arra, hogy a történetek struktúrája is hordoz információt az elbeszélő személy pszichológiai jellemzőiről (Georgeson és Solano, 1999; László et al., 2000; Russell et al., 1993; Woike et al., 1999).

A dolgozat lehetséges empirikus változók készletének tekinti az élettörténeti narratívumot, és a narratív struktúra vizsgálata mellett elkötelezett. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen pszichológiai funkcióit valósít meg az élettörténet narratív perspektívája. A dolgozat második fejezetében meghatározom az élettörténet narratív perspektívájának fogalmát, illetve a narratív perspektíva vizsgálatait áttekintve hipotéziseket fogalmazok meg a narratív perspektíva és az elbeszélő személy aktuális tapasztalati állapotának minősége közötti összefüggésről. A hipotézisek tesztelését az identitás jelenségén végzem. A harmadik fejezetben ismertetem azokat a javaslatokat, amelyek narratív megközelítést alkalmaznak az identitás pszichológiai vizsgálatában. A negyedik fejezetben saját elképzelésemet mutatom be az identitás narratív pszichológiai vizsgálatára. Először a szociális identitás megközelítést részletesen bemutatva meghatározom az identitás állapot fogalmát (amely az aktuális tapasztalati állapot egy változata), majd a hipotézisek alapján predikciókat fogalmazok meg a narratív perspektíva és az identitás állapot minősége közötti összefüggésről. Az ötödik fejezetben két empirikus vizsgálatot ismertetek. Végül a hatodik fejezetben a következtetéseket foglalom össze.

2. Az élettörténet narratív perspektívájának meghatározása és pszichológiai funkciója

2.1. A narratív perspektíva fogalma

A narratív perspektíva fogalma arra utal, hogy az elbeszélő egy konkrét nézőpontból mutatja be a narratívum tartalmát, a narratív elemeket (események, szereplők és körülmények). Ebben az alfejezetben a narratív perspektíva narratológiai (Bal, 1997; Genette, 1980; Uszpenszkij, 1984) és nyelvi (Sanders és Redeker, 1996; Zubin és Hewitt, 1995) meghatározásai közül mutatok be néhányat, amelyek mind egyes szám harmadik személyű narratívumokra vonatkoznak.

Az élettörténet narratív perspektívájának meghatározása

Az élettörténeti narratívum nézőpontját, mint az élettörténeti narratívum deiktikus centrumát határozom meg (Zubin és Hewitt, 1995). Amellett érvelek, hogy az élettörténet narratív perspektíva formáinak leírásához a deiktikus centrum és a narratív elemek idői lokalizációjából érdemes kiindulni. Feltételezve, hogy a deiktikus centrum és a narratív elemek idői elhelyezése vagy az elbeszélte eseményekhez vagy az elbeszélési eseményekhez kapcsolódik, a narratív perspektíva négy formai variációja létezik (lásd I. táblázat). Visszatekintő narratív perspektíva esetén a nézőpont az elbeszélési eseményekhez, a narratív elemek pedig az elbeszélte eseményekhez lokalizáltak időben. Átéltő narratív perspektíva esetén mind a nézőpont mind a narratív elemek az elbeszélte eseményekhez lokalizáltak időben. Újraátéltő narratív perspektíva érvényesítése esetén pedig mind a nézőpont mind a narratív elemek az elbeszélési eseményekhez lokalizáltak időben. Mivel a negyedik variáció – amelyben a nézőpont az elbeszélte eseményekhez, a narratív elemek pedig az elbeszélési eseményekhez lokalizáltak időben –, megjelenése nagyon ritka, csak az első három variációt vizsgálom.

I. táblázat A narratív perspektíva formai variációinak meghatározása

Narratív perspektíva	Nézőpont (=deiktikus centrum) idői lokalizációja	Narratív elemek idői lokalizációja
Visszatekintő	Elbeszélési események	Elbeszélte események
Átéltő	Elbeszélte események	Elbeszélte események
Újraátéltő	Elbeszélési események	Elbeszélési események
Negyedik variáció	Elbeszélte események	Elbeszélési események

Az élettörténet narratív perspektívájának nyelvi operacionalizálása

A nyelvi meghatározás legfontosabb részét a deiktikus markerek leírása adja. Az élettörténeti narratívum deiktikus centrumának idői lokalizációja elsősorban az idő deiktikus

markerek (igeidő és idői-határozószavak) alapján állapítható meg. Az idő, hely és személy deiktikus markerek szinkronicitását feltételezve (Zubin és Hewitt, 1995) a hely (helyhatározószavak és mutató névmások) és személy (személyes névmások) deiktikus markerek is segítik a deiktikus centrum idői lokalizációjának megállapítását. A narratív elemek kis részben abszolút módon, azaz dátumszerűen lokalizáltak, nagy részben azonban a deiktikus centrumhoz relatív módon lokalizáltak.

A deiktikus markerek mellett a narratív perspektíva három formájához specifikus kifejezések is kapcsolódnak, és a mondat módjával is szisztematikusan összefüggés. Az egyes narratív perspektívákhoz kapcsolódó nyelvi markerek sora tovább bővíthető, de az itt felsoroltak elégségesek az azonosításhoz. Következésképp az élettörténet narratív perspektívája kódolható és variálható, így empirikus vizsgálatok tárgya lehet.

A narratív perspektíva pszichológiai funkciója

A narratív perspektíva funkciója a narratívum megértésében

A narratív struktúra kognitív pszichológiai konceptualizációiból rendre hiányzik a narratív perspektíva jellemzője, ugyanakkor a kísérletek eredményei egybehangzóan azt mutatják, hogy a nézőpont hatással van a történetek megértésére, felidőzésére és koherenciájára (Black, 1982; Black et al., 1979; Bower, 1978; Jones és Nisbett, 1987; O'Brien és Albrecht, 1992). Azt azonban csak néhány szerző vizsgálta, hogy miről informál a történet nézőpontja. Kuno (1976) azt találta, hogy a narratívum szereplőinek eltérő típusú perspektívázálása a szereplők iránt mutatott szimpátia és érdeklődés különböző szintjeit eredményezi. László és munkatársai (László és Larsen, 1990; László, 1991; László és Pólya, 1998) azt állapították meg, hogy a nézőpont befolyásolja a mentális modell kialakításának gyorsaságát és az olvasás során felbukkanó személyes élmények élénkségét.

A narratív perspektíva funkciója az élettörténeti narratívum konstrukciójában

Ebben az alfejezetben azt a feltételezést fogalmazom meg, hogy az élettörténet narratív perspektívája az elbeszélő személy aktuális tapasztalati állapotának minőségével függ össze. A feltételezés egyik alapja az idői lokalizáció és a tapasztalatok érzelmi minősége közötti összefüggés. Az összefüggés megfogalmazása két megállapítást kapcsol össze. Az első megállapítás szerint az idői lokalizációnak értékelő funkciója van. A második megállapítás szerint az értékelő funkció az érzelmek keletkezéséhez kapcsolódik. Számos diszkurzív elemzés megállapította azt, hogy a narratívum igeidő váltásainak értékelő funkciója van (pl. Johnstone, 1987; Schiffrin, 1981). Az az elméleti álláspont, amely szerint az érzelmek keletkezése értékelő folyamatok eredménye, a stresszel való megküzdési stratégiák

vizsgálatából nőtt ki (Lazarus, 1991). Trabasso és Stein (1993; 2001) amellel érvel, hogy az értékelő folyamatok narratív struktúrába szerveződnek. Az értékelő folyamatok elsősorban az élettörténeti narratívum értékelő kifejezéseihez (Labov, 1972) kapcsolódnak. A szerzők szerint az értékelés tágabb tervezési folyamatokba ágyazódik, és az élettörténeti narratívum ezeket is magában foglalja, így a személy vélekedéseit, céljait, terveit is cselekvéseit (Stein et al., 1996). Az idői lokalizáció és az elbeszélő személy aktuális tapasztalati állapotának minősége közötti összefüggést közvetlenül is mutatják Penebaker és munkatársai (1997) vizsgálatának eredményei, amelyben azt találták, hogy az elbeszélő személy stressz szintje negatívan korrelál a múlt idejű igék arányával.

Az élettörténet narratív perspektívája és az elbeszélő személy aktuális tapasztalati állapotának minősége közötti összefüggés feltételezésének másik alapja az idői lokalizáció és a tapasztalat érzelmi regulációja között megállapított kapcsolat. Baumeister és munkatársai (1990) szerint az élettörténeti narratívumba foglalt események jövőbeli eseményekhez kapcsolása gazdagítja az események jelentését. A jövőbeli események két típusát különböztetik meg. A kétféle esemény típusból felépülő narratívum abban különbözik, hogy az elbeszélő személy hogyan kezeli múltbeli tapasztalatait. A cél esemény alapján felépülő narratívum elbeszélője bemutatja, míg a teljesülés esemény alapján felépülő narratívum elbeszélője átadja tapasztalatát. A két narratív struktúrának a történet átszerkesztését illetően is vannak következményei, ami hatékony összetevője a megküzdésnek (Taylor, 1983).

Hipotézisek

Az idői lokalizáció és az aktuális tapasztalati állapot minősége közötti összefüggést megalapozó megközelítések alapján azt feltételezem, hogy az élettörténet narratív perspektívája szisztematikusan összefügg elbeszélő személy aktuális tapasztalati állapotának minőségével.

1. Koherencia hipotézis

A nézőpont és a narratív elemek eltérő idői lokalizációja esetén az elbeszélő személy kívülről tekint múltbeli tapasztalataira, így az élettörténeti elbeszélő aktuális tapasztalati állapota koherens. Azonos idői lokalizáció esetén az elbeszélő személy belülről tekint múltbeli tapasztalataira, így az elbeszélő aktuális tapasztalati állapota nem koherens.

2. Érzelmi intenzitás hipotézis

A nézőpont és a narratív elemek azonos idői lokalizációja esetén az elbeszélő személy közeliként tekint múltbeli tapasztalataira, így az élettörténeti elbeszélő aktuális tapasztalati állapotának érzelmi intenzitása magas. Eltérő idői lokalizációja esetén az elbeszélő személy

távoliként tekint múltbeli tapasztalataira, így az aktuális tapasztalati állapot érzelmi intenzitása alacsony.

3. Konstruációs hipotézis

Abban az esetben, amikor a nézőpont és a narratív elemek azonos idői lokalizációja az elbeszélési eseményekhez kapcsolódik, a múltbeli tapasztalat jelenbe helyezése következtében az elbeszélő személynek lehetősége van tapasztalatai átszerkesztésére. Azonban, amikor az azonos idői lokalizáció az elbeszélő eseményekhez kapcsolódik, a nézőpont múltba helyezése következtében az elbeszélő személynek nincs lehetősége múltbeli tapasztalatai átszerkesztésére.

3. Narratív identitás: identitás és élettörténeti narratívum kapcsolata

Filozófiai elemzések

A fejezet elején néhány filozófiai megközelítést mutatok be röviden, amelyek az identitás fogalmi jelentésének kibontásában alkalmazzák a narratív megközelítést (Cavarero, 1997; Harré, 1983; Ricoeur, 1992; 2001/1991; Tengelyi, 1998).

Az identitás és az élettörténeti narratívum azonosságának feltevése

Az identitás empirikus vizsgálatára vállalkozó narratív megközelítések meghatározó iránya az identitás és az élettörténeti narratívum azonosítása. Bruner (2001/1986) például az identitást az élettörténet műfajával (genre) illetve cselekményvázával (plot) azonosítja. McAdams (1988) identitás élettörténeti modellje két feltevést fogalmaz meg. A tartalmi azonosság feltevése szerint a személy domináns motivációja bejósolja az élettörténet domináns témáját. A strukturális azonosság feltevése szerint az ego fejlettségi szintje bejósolja az élettörténet narratív komplexitását. McAdams empirikus vizsgálatának eredményei alátámasztják az identitás és az élettörténeti narratívum tartalmi és strukturális azonosságát. Az identitás és az élettörténeti narratívum azonosítása az identitás szociális oldalára is kiterjed. Bruner (1990; Bruner és Feldman, 1996) és McAdams (1996, 2001) is kiemeli az élettörténeti narratívum pszichoszociális voltát. Bruner és Feldman (1996) szerint az élettörténet magán viseli az elbeszélő személy csoporttagságának megfelelő szociális identitás jellemzőit is. Tézisüket szintén támogatják empirikus vizsgálatuk eredményei.

Az identitás és az élettörténeti narratívum azonosságából következően az élettörténeti narratívum tartalmi és strukturális jellemzői is bevonhatók az elbeszélő személy identitásának vizsgálatába. Ugyanakkor az azonosság feltevéséből nem vezethető le az, hogy az élettörténet narratív jellemzői az elbeszélő személy identitásának mely aspektusáról informálnak.

Az élettörténeti narratívum struktúrája és az elbeszélő személy tapasztalati állapota közötti összefüggés

Az általam javasolt megközelítés lényeges eleme az, hogy az elbeszélő élettörténeti narratívum az elbeszélő személy aktuális, állapot jellegű identitásáról is informálhat, nemcsak az elbeszélő vonás jellegű identitásáról, amelyre az azonosító feltevés koncentrál. Ennek alapját az élettörténeti elbeszélő személy aktuális motivációs szükségletei (Baumeister és Newman, 1994; Georgesen és Solano, 1999; Woike et al., 1999), stressz szintje (Pennebaker et al., 1997), érzelmi állapota (Trabasso és Stein, 1993; 2000) illetve az élettörténet narratív struktúrája közötti empirikusan is igazolt összefüggések adják.

4. Szociális identitás

A 2. fejezetben megfogalmazott hipotéziseket az élettörténeti elbeszélő személy szelfjének olyan speciális állapotain tesztelem, amikor a személy valamely konkrét szociális identitás kategória tagjaként határozza meg önmagát.

A szociális identitás számos megközelítése közül a Tajfel (1978) által elindított szociális identitás megközelítést alkalmazom. A választást – többek közt – az indokolja, hogy ez a megközelítés fontos szerepet szán a szociális identitás kategóriához kapcsolódó tapasztalatnak a szelf működésében, illetve az, hogy a szociális identitás kategóriák kiemelkedésének állapot jellegét hangsúlyozza. A szociális identitás megközelítés a kategóriához kapcsolódó tapasztalat három összetevőjét írja le. Ezek (1) a személy tudása arról, hogy a csoporthoz tartozik, (2) a csoporttagság értékelése és (3) a csoporttagsághoz kapcsolódó emocionális jelentőség. A szociális identitás kategóriához kapcsolódó tapasztalatok megnevezésére az identitás állapot elnevezést használom.

A szociális identitás megközelítés keretében végzett empirikus vizsgálatok elsősorban a szociális identitás kategória kiemelkedésének okait és következményeit vizsgálták, a kategóriához kapcsolódó tapasztalat vizsgálata jóval kevesebb figyelmet kapott. Az 1980-as évek végétől kezdve azonban egyre több szociálpszichológus mutatott rá arra, hogy a tapasztalat is befolyásolja a szociális identitás kategória kiemelkedését. Az empirikus vizsgálatok Tajfel elképzelését megerősítve a tapasztalat három – kognitív-jelentéses, értékelő-motivációs és érzelmi – összetevőjét azonosították (Ellemers et al., 1999; Karasawa, 1991; Jackson, 2002). A fejezetben részletesen bemutatom a három komponens jellemzőit feltáró empirikus vizsgálatok eredményeit.

Az élettörténet narratív konstrukciója és az elbeszélő személy identitás állapota

A szociális identitás megközelítésen belül viszonylag ritkán fordul elő narratív megközelítés. A kivételek egyike Coyle (1992), aki a szociális identitás kategória konstrukciója és az élettörténeti narratívum konstrukciója között ír le kapcsolatot. Coyle az identitás folyamat-elmélete (Breakwell, 1986) alapján a szociális identitás konstrukcióját az asszimiláció és akkomodáció ellentétes folyamataival írja le. Az identitás elem asszimilációjára az értékeléstől függően kerül sor, majd ezt követi az identitás elem akkomodációja. Coyle szerint, amikor a személy olyan esemény részese, amelynek implikációi vannak a személy szociális identitására nézve, megjelenhet az esemény élettörténetbe való asszimilációjának vágya. Az esemény asszimilációját a következő tényezők befolyásolják: az esemény szelf relevanciája, az esemény önértékelés vonatkozása, vagy az esemény logikai illeszkedése az élettörténetbe. Az esemény értékelése többféle kimenethez vezethet. Az asszimilálódott identitás elemek a későbbiekben hozzáférhetőek az akkomodációs folyamatok számára.

Javaslatom szerint az élettörténeti narratívum konstrukciójának és a szociális identitás kategória konstrukciójának összekapcsolása a múltbeli események elbeszélésére is kiterjeszhető. Azt feltételezem, hogy a valamely szociális identitás kategóriához szorosan kapcsolódó események elbeszélése során az adott szociális identitás kategória emelkedik ki, amit követ a hozzá kapcsolódó tapasztalat megjelenése. A dolgozatban bemutatom azt, hogy az elbeszélő személy identitás állapotának kognitív-jelentéses, értékelő-motivációs és érzelmi összetevőinek jellemzői hogyan kapcsolódhatnak az élettörténeti narratívum konstrukciójához. A hipotézisek teszteléséhez az élettörténet narratív perspektívája és az identitás állapot három összetevőjének minősége közötti összefüggést vizsgálom.

Predikciók

A hipotézisekből levezethetők az egyes narratív perspektívákhoz kapcsolódó identitás állapotok kognitív-jelentéses és érzelmi összetevőinek aktuális jellemzői (lásd 2. táblázat). Az identitás állapot harmadik, önértékelő-motivációs összetevőjét az egyes narratív perspektívákhoz kapcsolódó eltérő minőségű identitás állapotok konstrukciós érvényességének vizsgálatához használom. Az önértékelő-motivációs összetevő alá sorolható pszichológiai konstruktumok közül az önértékelést vizsgálom, mivel az önértékelés és az érzelmi összetevő kapcsolata empirikusan is igazolt. Ez alapján a következőket feltételezem. A visszatekintő narratív perspektívát érvényesítő elbeszélő személy önértékelése magas, mivel az identitás állapot érzelmi intenzitása alacsony. Ezzel szemben az átélt és újraátélt

narratív perspektívát érvényesítő elbeszélő személy önértékelése alacsony, mivel mindkét identitás állapot érzelmi intenzitása magas.

2. táblázat A narratív perspektíva és az identitás állapot minősége közötti összefüggések predikciói

Narratív perspektíva	Kognitív-jelentéses összetevő	Érzelmi összetevő	Önértékelés összetevő
Visszatekintő	Koherens	Nem intenzív	Magas
Átéltő	Nem koherens	Intenzív és passzív	Alacsony
Újraátéltő	Koherenciára törekvő	Intenzív és aktív	Alacsony

5. Vizsgálatok

A predikciók teszteléséhez két vizsgálatot végeztem. Mindkét vizsgálat arra a kérdésre keresi a választ, hogy van-e összefüggés az élettörténet narratív perspektívája és az elbeszélő személy aktuális identitás állapotának minősége között. Az elsőben azt vizsgáltam, hogy az elolvasott rövid élettörténeti narratívum narratív perspektívája hogyan befolyásolja az elbeszélő személy identitás állapotának észlelt minőségét. A másodikban pedig azt, hogy az elbeszélő személy identitás állapotának minősége hogyan függ össze az elbeszélő élettörténet narratív perspektívájával.

5. 1. Személypercepció vizsgálat

Módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban 26 pszichoterapeuta (szakértők csoportja, 3 férfi, 23 nő, életkor $M=33.29$, $SD=6.77$) és 61 nem pszichológia szakos egyetemi hallgató (laikusok csoportja, 18 férfi, 44 nő, életkor $M=20.39$, $SD=1.92$) vett részt.

Vizsgálati anyag

Három rövid élettörténeti narratívum (48, 60 és 85 szó), amelyek a szociális identitás kategória szempontjából kiemelkedő fontosságú egyedi életeseményt tartalmaznak. Mindhárom élettörténeti narratívumból három változat készült, amelyek narratív perspektívája – a záró mondatok kivételével – konzisztensen egy-egy narratív perspektívát érvényesít.

Eljárás

Latin négyzet elrendezést alkalmaztam. Az elbeszélő személy identitás állapotának jellemzéséhez nyolc kérdést és tizenhat melléknevet használtam.

Eredmények

A kérdésekre adott válaszok faktoranalízise három (identitás elfogadása, identitás fontossága és mentális rendezettség), a melléknevekkel végzett jellemzés eredményeinek faktoranalízise pedig négy (szociális értékelés, szorongás, dinamikusság és szégyenlősség) faktort eredményezett. A faktorértékek átlagát és szórását a 3. táblázat foglalja össze. A történet narratív perspektívájának (visszatekintő, átéltő és újraátéltő) és a vizsgálati személyek terápiás tapasztalatának (szakértő és laikus) hatását az identitás állapot minőségének észlelésére többszemponú varianciaanalízissel vizsgáltam (3×2 MANOVA). A narratív perspektívának szignifikáns főhatása van az identitás állapot minőségének észlelésére ($F(14, 458)=3.19$, $p < 0.001$). A terápiás tapasztalatnak azonban nincs hatása az identitás állapot minőségének észlelésére ($F(7, 229)=1.27$, $p > 0.10$), és interakció sem figyelhető meg ($F(14, 458) < 1$, $p > 0.10$).

3. táblázat Az identitás állapot észlelt faktorainak átlaga és szórása

Identitás állapot észlelt faktorai	Visszatekintő np		Átéltő np		Újraátéltő np	
	M	SD	M	SD	M	SD
Koherencia						
Mentális rendezettség faktor	5.50 _a	1.26	4.69 _b	1.51	4.62 _b	1.47
Érzelmi intenzitás						
Impulzivitás faktor	4.16 _a	1.24	4.75 _b	1.29	4.26 _a	1.19
Szorongás faktor	-0.18 _a	1.11	0.04 _a	1.21	0.36 _b	1.13
Szégyenlősség faktor	3.69 _a	1.29	3.37 _b	1.30	3.73 _a	1.16
Értékelés						
Szociális értékelés faktor	5.06 _a	1.02	4.36 _b	1.22	4.54 _b	1.17
Identitás jelentősége						
Identitás fontossága faktor	5.72	1.38	5.55	1.53	5.68	1.35
Identitás elfogadása faktor	0.16	0.74	0.24	0.87	0.49	0.80

A különböző betűkkel indexelt átlagok legalább tendencia erősséggel különböznek egymástól a t-próbával végzett utóelemzések eredménye szerint.

A varianciaanalízis eredményei azt mutatják, hogy a nézőpont és a narratív elemek idői lokalizációja valóban lényeges meghatározója az aktuális identitás állapot észlelt minőségének. Az eredmények teljes mértékben alátámasztják a koherencia hipotézisben megfogalmazott összefüggést: a nézőpont és a narratív elemek eltérő idői lokalizációja esetén az elbeszélő személy identitás állapota koherens, azonos idői lokalizáció esetén pedig kevésbé koherens (lásd mentális rendezettség faktor). Az érzelmi intenzitás hipotézisben megfogalmazott összefüggést szintén teljes mértékben alátámasztják az eredmények. A

nézőpont és a narratív elemek azonos idői lokalizációja esetén magasabb az identitás állapot érzelmi intenzitása, mint eltérő idői lokalizáció esetén. Az azonos idői lokalizációval járó magasabb érzelmi intenzitást azonban csak egyes érzelmek mentén észlelik a vizsgálati személyek. Így átélő narratív perspektíva esetén az identitás állapot impulzív, de nem szorongó. Újraátélő narratív perspektíva esetén viszont szorongó, de nem impulzív. A konstrukciós hipotézist részben alátámasztják az eredmények. Azt, hogy átélő narratív perspektíva esetén nem kerül sor a múltbeli tapasztalatok átszerkesztésére, az mutatja, hogy az identitás állapot impulzív, azaz a múltbeli tapasztalatok előjele nem változik, csak az intenzitása. Azonban azt, hogy újraátélő narratív perspektíva esetén megtörténik a múltbeli tapasztalatok átszerkesztésére, nem támogatják az eredmények, mivel az újraátélő narratív perspektívájú elbeszélő személy identitás állapota szorongó és szegénylős.

Az identitás állapot önértékelés összetevőjére vonatkozó predikciók teljes mértékben teljesülnek. A visszatekintő narratív perspektívát érvényesítő elbeszélő személy önértékelése magas, míg az átélő vagy újraátélő narratív perspektívát érvényesítő elbeszélő személy önértékelése alacsony.

Az élettörténet narratív perspektívája és az elbeszélő identitás állapotának észlelt minősége közötti összefüggés független a vizsgálati személyek pszichoterápiás gyakorlatától. Ez azt mutatja, hogy a laikusok ugyanolyan hatékonyan használják a nézőpont és a narratív elemek idői lokalizációjából származó információt, mint a szakértők. Ezt az magyarázhatja, hogy a narratív perspektíva az elbeszélő élettörténetek nem reflektált jellemzője. Az élettörténet narratív perspektívája és az elbeszélő identitás állapotának észlelt minősége közötti összefüggés továbbá független az élettörténeti narratívum tartalmát adó konkrét szociális identitás kategóriától is.

5. 2. Élettörténeti interjúk vizsgálata

Az identitás fenyegetettségének jelenségét vizsgálom, mivel ebben az esetben az identitás állapot összetevői feltehetően kidolgozottabbak. Az identitás fenyegetéséhez kapcsolódó jelenségek mind a szociális identitás megközelítés (Blanz et al., 1998; Breakwell, 1986), mind pedig a narratív pszichológiai megközelítés felől sokat vizsgált terület (Bar-on és Gilad, 1994; Erős, 2001; Harvey et al., 2000; Schiffrin, 2000; Schrauf, 2000).

A vizsgálathoz a férfi és a női identitás kategóriákat választottam ki, amelyek a legáltalánosabb kategóriák közé tartoznak. Ezen belül a homoszexuális férfiak és in vitro fertilizációs kezelésben (továbbiakban IVF kezelés) résztvevő nők csoportját vizsgáltam. A szociális identitás kategória fenyegetettsége mindkét vizsgálati csoportban jól dokumentált

(Cole et al., 1996; Gilman et al., 2001; Martin és Hetrick, 1988; Savin-Williams, 1994; illetve Domar, 1997; Domar et al., 1993; Klonoff-Cohen et al., 2001).

Módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálatban húsz homoszexuális férfi ($M= 30.80$, $SD=8.66$) és húsz IVF kezelésben részt vevő nő vett részt ($M= 34.25$, $SD=3.96$).

Eljárás

(1) Strukturált narratív interjú, amely az identitás fenyegetése szempontjából kiemelkedő fontosságú, egyedi és érzelmetli élettörténeti események elbeszélését foglalja magában.

(2) Az elbeszélő személy aktuális identitás állapotának kognitív-jelentéses, érzelmi és önértékelés összetevőjének kérdőíves vizsgálata a következő kérdőívekkel: Szándéktiltség skála rövidített változata (Antonovsky, 1987); Hangulati állapot profil (McNair et al., 1981); Distress tüneti lista (Derogatis et al., 1970); Önértékelés állapot kérdőív (Heatheron és Polivy, 1991).

(3) Az elbeszélő élettörténet fejezetekre osztása, majd az egyes fejezetek pozitívításának és az identitás fenyegetettség társas megosztottságának skálázása.

Minden résztvevő élettörténetéből négy-négy tematikusan egységes szakaszt emeltem ki az elemzéshez (mint például kezdő szakasz, vagy az identitás fenyegetés felvállalása a munkahelyen szakasz). Az elemzett szöveg terjedelme 68 319 szó, ami az interjúk teljes terjedelmének (289 566 szó) közel negyedét (23.6 %) teszi ki. A kódolást Atlas*ti szoftverrel végeztem (Muhr, 1997). A kódolás egysége a narratív mellékmondat.

Eredmények

A három narratív perspektíva relatív gyakorisága eltér egymástól (lásd 4. táblázat). Az összes elemzett szövegben a narratív perspektívák relatív gyakorisága monoton rendbe illeszkedik. A visszatekintő narratív perspektíva relatív gyakorisága a legmagasabb ($M=0.43$, $SD=0.16$). Ezt követi az átélő narratív perspektíva relatív gyakorisága ($M=0.33$, $SD=0.16$). Az újraátélő narratív perspektíva relatív gyakorisága a legkisebb ($M=0.23$, $SD=0.14$). Mind a visszatekintő versus átélő, mind az átélő versus újraátélő narratív perspektívák relatív gyakorisága szignifikánsan különbözik egymástól ($t_{1-}(130)=3.935$, $p < 0.001$; és $t_{1-}(130)=4.465$, $p < 0.001$). A két csoport mintázata azonban csak részben egyezik meg.

4. táblázat Narratív perspektívák relatív gyakoriságának átlagai és szórásai

Résztevők	Visszatekintő np		Átéelő np		Újraátéelő np	
	M	SD	M	SD	M	SD
Homoszexuális férfiak	.4547	.1349	.2622	.1386	.2831	.1464
IVF kezelésben résztv. nők	.4101	.1697	.3972	.1478	.1927	.1202
Összes fejezet	.4309	.1555	.3343	.1582	.2348	.1404

A kérdőívre adott válaszok faktoranalízise után először a faktorok és az egyes narratív perspektívák relatív gyakoriságának korrelációs elemzését végeztem el. Az elemzés következő lépéseként regresszióanalízist végeztem. A regresszióanalízis célja annak megállapítása, hogy az identitás állapot faktorai közül melyek jelzik előre az élettörténetben érvényesített narratív perspektíva relatív gyakoriságát. Az eredményeket az 5. táblázat foglalja össze. A visszatekintő narratív perspektíva relatív gyakoriságát az identitás állapot szomatizáció hiánya, szociális és kezelhetőség faktorai jelzik előre. Minél kevesebb szomatikus tünetről számol be az elbeszélő személy, illetve minél inkább elégedett a róla másokban kialakult publikus képpel, annál gyakrabban érvényesít visszatekintő narratív perspektívát. Ugyanakkor minél inkább úgy gondolja, hogy elegendő forrás áll rendelkezésére múltbeli tapasztalatai áttekintéséhez, annál kevesebbet használja a visszatekintő narratív perspektívát.

Az átéelő narratív perspektíva relatív gyakoriságát a bizalom másokban és a feszültség hiánya faktorok jelzik előre. Minél kevésbé bízik másokban, illetve minél feszültebb az elbeszélő személy, annál gyakrabban érvényesít átéelő narratív perspektívát.

Végül az újraátéelő narratív perspektíva relatív gyakoriságát az energiátlanosság, a szociális, a zavarodottság és a feszültség hiánya faktorok jelzik előre. Minél energikusabb és minél kevésbé feszültebb az elbeszélő személy, annál gyakrabban érvényesít újraátéelő narratív perspektívát. Emellett minél zavarodottabb és minél inkább elégedetlen publikus képével, annál gyakrabban érvényesít újraátéelő narratív perspektívát.

Az elemzés utolsó lépéseként azt vizsgáltam meg, hogy van-e összefüggés az élettörténeti fejezet megítélt jellemzői és az egyes narratív perspektívák előfordulása között. Két szempontot vizsgáltam: (1) a fejezet megítélt pozitívítása versus negatívítása és (2) az identitás megosztottsága a fejezet során: azon személyek köre, akiket a résztvevő bevont a homoszexuális identitás vállalásának, illetve a női identitás fenyegetettségének élményébe az adott élettörténeti fejezet során. Az eredmények cáfolják azt, hogy az élettörténet narratív

perspektívája erősebben függ össze a tapasztalatok múltbeli értékelésével mint a tapasztalatok jelenbeli értékelésével.

5. táblázat A narratív perspektíva relatív gyakoriságát előrejelző faktorok

Narratív perspekt.	Identitás állapot faktorai	R	R ²	adj. R ²	Std. Beta	t
Visszatek. np	Distressz: Szomatizáció hiánya f.	.251	.063	.056	.358	3.587***
	Önértékelés áll.: Szociális faktor	.290	.084	.070	.192	2.116*
	Koherenciaérzés: Kezelhetőség f.	.321	.103	.082	-.186	-1.910+
	Koherenciaérzés: Jelentésseliség f.	.334	.112	.083	-.102	-1.143
Átéelő np	Hangulati áll.: Depresszió faktor	.337	.114	.078	-.055	-.576
	Koherenciaérzés: Bizalom másokban f.	.268	.072	.064	-.214	-2.441*
	Hangulati áll.: Feszültség hiánya f.	.318	.101	.087	-.168	-1.994*
Újraátéelő np	Önértékelés áll.: Megvalósítás f.	.335	.112	.092	-.110	-1.261
	Distressz: Energiátlanosság faktor	.250	.062	.055	-.372	-3.226**
	Önértékelés áll.: Szociális faktor	.319	.102	.088	-.221	-2.425*
	Hangulati áll.: Feszültség hiánya f.	.348	.123	.100	.167	1.899+
	Hangulati áll.: Zavarodottság f.	.375	.141	.113	.280	2.152*
	Önértékelés áll.: Megjelenés faktor	.394	.155	.121	.136	1.454
	Önértékelés áll.: Megvalósítás f.	.397	.159	.118	.084	.730

*** p < 0.001, ** p < 0.01, * p < 0.05, + p < 0.10

Az érzelmi intenzitás hipotézist teljes mértékben alátámasztják az eredmények. A nézőpont és a narratív elemek azonos idői elhelyezésének mindkét esetében (átéelő és újraátéelő np.) magas az elbeszélő személy identitás állapotának érzelmi intenzitása. A nézőpont és a narratív elemek eltérő idői elhelyezésének esetén (visszatekintő np.) pedig alacsony az identitás állapot érzelmi intenzitása. A konstrukciós hipotézist szintén teljes mértékben alátámasztják az eredmények. Ha a nézőpont és a narratív elemek azonos idői lokalizációja az elbeszélési eseményekhez kapcsolódik (újraátéelő np.), az elbeszélő személy aktívan átszerkeszti múltbeli tapasztalatait. Ha pedig az azonos idői lokalizáció az elbeszélési eseményekhez kapcsolódik (átéelő np.), az elbeszélő személy nem szerkeszti át múltbeli tapasztalatait. A koherencia hipotézist azonban nem támasztják alá az eredmények. A nézőpont és a narratív elemek eltérő idői elhelyezése esetén az identitás állapot nem koherens, azonos idői elhelyezés esetén pedig nem inkoherens. Valójában mindhárom narratív perspektívát érvényesítő elbeszélő személy identitás állapota közepesen koherens, és ez csak az újraátéelő narratív perspektívát érvényesítő elbeszélő személy koherenciára törekvő identitás állapotára illik rá.

Közös megvitatás

A két vizsgálat eredményeinek közvetlen összekapcsolásához az a feltevés ad alapot, amely szerint a narratív struktúra funkciója azonos a saját tapasztalat és más személyek tapasztalatainak megértésében (pl. Trabasso és Özyürek, 1997).

Az intenzitás hipotézist mindkét vizsgálat eredményei egyöntetűen támogatják. Ez azt jelzi, hogy a narratív perspektíva formái legegyszerűbben az aktuális identitás állapot érzelmi intenzitásával függnek össze. A konstrukciós hipotézist részben egyöntetűen támogatják a két vizsgálat eredményei. Azt, hogy átélő narratív perspektívát érvényesítve nem szerkeszthetők át a múltbeli tapasztalatok mindkét vizsgálat eredményei alátámasztják. Azt azonban, hogy újraátélő narratív perspektívát érvényesítve átszerkeszthetők a múltbeli tapasztalatok csak az élettörténeti interjú vizsgálat eredményei igazolják. A koherencia hipotézisre vonatkozóan a két vizsgálat eredményei jelentős eltérést mutatnak. A koherencia hipotézist ugyanis csak a személypercepció vizsgálat eredményei támogatják.

Az érzelmi összetevő minőségére vonatkozó eredmények egyezése a két vizsgálatban, azt a következtetést támogatja, hogy a narratív perspektíva közvetlenül magán viseli az érzelmi minőséget. Az érzelmi összetevő minősége ugyanis nemcsak, hogy együtt jár a megfelelő narratív perspektíva érvényesítésével, de a narratív perspektíva alapján is megítélhető az érzelmi összetevő minősége.

6. Következtetések

Az aktuális identitás állapot érzelmi összetevőjének minősége és az élettörténet narratív perspektívája közötti összefüggés arra enged következtetni, hogy a narratív perspektíva – a nézőpont és a narratív elemek idői elhelyezésének variációi – értékelő funkcióval rendelkezik. Ez alapján feltehető, hogy a múltbeli tapasztalatok narratív perspektívázálása része a múltbeli tapasztalatok érzelmi újraértékelés folyamatának. Az eredmények alapján a következőképpen kapcsolódhat össze az élettörténet narratív perspektívázálása és a múltbeli tapasztalatok újbóli érzelmi értékelésének folyamata. Visszatekintő narratív perspektíva használata esetén nem kerül sor a múltbeli tapasztalat újraértékelésére. A múltbeli tapasztalat egy korábbi értékeléssel jelenik meg az elbeszélés során. A korábbi értékelés lehet akár intenzív is, de ez nem vezet az aktuális érzelmi állapot intenzitásának növekedéséhez. Abban az esetben azonban, ha a múltbeli tapasztalatok korábbi és jelenbeli értékelése között jelentős eltérés van, megjelenhetnek az érzelmi újraértékelés folyamatai, amelyek Trabasso és Stein (1993, 2001) elképzelése alapján feltehetően megegyeznek az események *on-line* értékelésében résztvevő folyamatokkal. Mivel a narratív perspektíva az érzelmi állapot intenzitásával függ össze

feltehetően a Lazarus (1991) által leírt értékelő folyamatok közül az elsődleges értékelő folyamatok aktiválódását jelzik.

Az átélő vagy újraátélő narratív perspektíva használata fontos következményekkel jár, hiszen ettől függ, hogy az elbeszélő személy át tudja-e szerkeszteni múltbeli tapasztalatait vagy sem. A vizsgálatok eredményei nem teszik lehetővé annak a fontos kérdésnek a megválaszolását, hogy milyen tényezők befolyásolják azt, hogy az elbeszélő személy az átélő vagy az újraátélő narratív perspektívát használja. Csak spekulatív feltételezés fogalmazható meg arról, hogy a pozitív hangulatra való törekvés (Smith és Petty, 1995) eltérő szintje befolyásolhatja a választást. Ha ez valóban így van, akkor a narratív perspektíva az érzelmi reguláció eszköze is lehet.

A múltbeli tapasztalatok narratív perspektívázálása és az érzelmi újraértékelés folyamata közötti kapcsolat feltárása további vizsgálatokat igényel. Az azonban e kezdeti eredmények alapján is valószínűsíthető, hogy narratív perspektívához kapcsolódó érzelmi reguláció további vizsgálata fontos hozzájárulást tehet az érzelmi újraértékelésben résztvevő folyamatok megismeréséhez. Mivel a narratív perspektíva az élettörténeti narratívum tisztán strukturális jellemzője, az élettörténet narratív perspektívázálása nem feltételezi a szemantikus reprezentált tudás használatát. Amennyiben az élettörténet narratív perspektívázálása valóban része az érzelmi újraértékelő folyamatoknak, a narratív perspektíva tanulmányozása révén, nagy eséllyel, az érzelmi értékelés szemantikus tudástól függetlenül működő folyamatai vonhatók vizsgálatba.

A két vizsgálatnak jelentős korlátjai is vannak. Az első, hogy az élettörténet narratív perspektíváját összesített mutatók alapján vizsgáltam, amelyek erőteljesen korlátozták azt az információt, amelyet az élettörténet narratív perspektívázációs mintázat hordozhat. A mintázat elemzése ismétlődő patterneket írhat le, vagy azonosíthatja azokat a pontokat, ahol rendszerint változik az érvényesített narratív perspektíva. Elképzelhető, hogy az identitás állapot koherenciája és a narratív perspektíva mintázata között ezen a szinten található összefüggés.

A másik fontos korlát az, hogy az élettörténet narratív perspektívázálását csak az elbeszélő személy aktuális identitás állapotának minőségével összefüggésében elemeztem. Emellett annak a szociális interakciónak a jellemzői is hatással lehetnek az élettörténet narratív perspektívájára, amelyben az elbeszélés zajlik. A szociális interakció jellemzői szintén befolyásolják az értékelés funkcióját (Edwards, 1997; Gwyn, 2000).

A narratív perspektíva pszichológiai funkciójának megállapítása igazolja azt a narratív pszichológiai megközelítést, amely az élettörténet narratív struktúrája alapján következtet az elbeszélő személy aktuális pszichológiai állapotára. Ez természetesen nem mond ellent annak,

hogy vonás jellegű vagy diszpozicionális pszichológiai konstruktumok vizsgálatára használjuk a narratív megközelítést, ahogy például az identitás és élettörténeti narratívum azonosítását képviselő kutatók teszik (McAdams, 1988; Bruner és Feldman, 1996, László, Ehmann és Imre, 2002). Az elbeszélő személy aktuális identitás állapotának vizsgálata azonban mindenképpen gazdagítja az identitás pszichológiai vizsgálatának lehetőségeit.

Publikációk az értekezés témájában

Szakmai folyóiratban megjelent cikk

Pólya, T., László, J., & Forgas, J.P. (közlésre benyújtva) Making sense of life stories: The role of narrative perspective in communicating hidden information about social identity and personality. *Journal of Experimental Social Psychology*.

Pólya T. (közlésre benyújtva) Miről informál az élettörténet narratív perspektívája?, *Magyar Pszichológiai Szemle*.

László J., Ehmann B., Péley B., & Pólya T. (2000). A narratív pszichológiai tartalomelemzés: elméleti alapvetés és első eredmények. *Pszichológia*, 20(4), 367-390.

Pólya T. (1998). Személykonstrukció a narratívumban: a narratív perspektíva funkciója, *Magyar Pszichológiai Szemle*, 37(5-6), 567-576.

Könyv és könyvfejezet

László, J., & Pólya, T. (2003). The narrative perspective in subjective literary experience: A cross-cultural study. In Komlósi L.I., P. Houtlosser, & M. Leenzenberg (eds), *Communication and culture. Argumentative, cognitive and linguistic perspectives*. (pp. 61-67). Amsterdam, Sic Sat.

Pólya T. (2003). A narratív szelf pszichológiai értelmezései. In Rákai O., & Z. Kovács Z. (szerk), *A narratív identitás kérdései a társadalomtudományokban*. (pp. 55-68). Budapest és Szeged, Gondolat és Pompeji.

László, J., & Pólya, T. (2002). The role of narrative perspective in cultural-cognitive context. In C.F. Graumann, & W. Kallmeyer (eds), *Perspectivity and Perspectivation in Discourse: An introduction*. (pp. 375-387). Amsterdam, John Benjamins.

László, J., Ehmann, B., Péley, B., & Pólya, T. (2002). Narrative psychology and narrative psychological content analysis. In László J., & W.S. Rogers (eds), *Narrative Approaches in Social Psychology*. (pp. 9-25). Budapest, CEU Press.

Pólya T. (1999). Személykonstrukció a narratívumban: a narratív perspektíva funkciója. In Kónya A., Király I., Bodor P., & Pléh Cs. (szerk), *Kollektív, társas, társadalmi*. (pp. 171-180). Budapest, Akadémiai Kiadó.

László J., & Pólya T. (1998). A narratív perspektíva szerepe kognitív-kulturális kontextusban. In László J. (szerk), *Élettörténet és megismerés*. (pp. 72-87). Scientia Humana, Budapest.

Konferencia részvétel

Pólya T. (2003). Narratív perspektíva, mint az identitás állapot minőségének indikátora. *XI. Magyar Kognitív Tudományi Alapítvány Kongresszusa*. (51. o.) január 30-február 1., Pécs, Magyarország.

Pólya, T. (2002). Investigating functioning of the meaning of a social identity category as a self-defining meaning. Poster presented at 14th Conference of European Experimental Social Psychological Association. (p. 250). 26-29, June, San Sebastian, Spain.

Pólya, T. (2001). Narrative identity and self-reflexivity in significant life event narratives. *Social Psychology Section Annual Conference of the British Psychological Society*. (p. 49). 18-20, July, Guilford, Great-Britain.

Pólya T. (2001). Narratív identitás és narratív szubjektivitás. *Narratív Identitás a Társadalomtudományokban Konferencia*. Szeged, Magyarország.

Pólya, T. (2000). Narrative identity and narrative perspective: a new empirical approach. 1st International Conference on the Dialogical Self. (p. 53). 23-26, June, Nijmegen, The Netherlands.

Pólya T. (2000). Narratív identitás és narratív perspektíva. *A Magyar Pszichológiai Társaság XIV. Országos Tudományos Nagygyűlése*. (64.o.). Budapest, Magyarország.

Pólya, T. (1999). The alternation of a narrative subject in a life story: Identity from a narrative perspective. 13th Conference of European Experimental Social Psychological Association. (p. 135). 7-10, July, Oxford, Great-Britain.

Pólya, T. (1999). Narrative perspective as an indicator of narrative identity. 5th Alpok-Adria Conference. (p. 90).. 9-11, September, Pécs, Hungary.